

Hrvatska agencija za
poljoprivredu i hranu

Croatian Agency for
Agriculture and Food

L'Agence Croate pour
l'Agriculture et l'Alimentation

PLAN UPRAVLJANJA RIZIKOM OD ŠTETNIH ORGANIZAMA ZA SPECIJALIZIRANE SUBJEKTE

- opis i primjeri -

CENTAR ZA ZAŠTITU BILJA

Gorice 68b, 10000 Zagreb, tel: +385 1 2311 640, e-mail: czb@hapih.hr, www.hapih.hr
MB:2528614, OIB: 35506269186, IBAN: HR1210010051863000160

SADRŽAJ

1	UVOD.....	3
2	PREDLOŽAK PLANA UPRAVLJANJA ŠTETNIM ORGANIZMIMA	4
2.1	Svrha	4
2.2	Primjena plana.....	4
2.3	Definicije.....	4
2.4	Sljedivost	5
2.5	Postupci.....	6
2.6	Odgovornosti	11
2.7	Kontakt osoba i stručna osoba za biljno zdravstvo	11
2.8	Prilozi kriznom planu	12

UVOD

Od kraja 2019. godine, u Europskoj uniji na snazi je novi sustav izdavanja biljnih putovnica i fitosanitarnog (biljno-zdravstvenog) nadzora bilja, biljnih proizvoda i drugih predmeta. U Hrvatskoj, pravni okvir kojim se uređuje novi sustav jest Zakon o biljnom zdravstvu (Narodne novine 127/2019, 83/2022), s pripadajućim pravilnicima.

U okviru novog sustava, u Hrvatskoj je uveden novi registar posjednika bilja, koji je zamijenio bivši fito-registar. Taj registar zove se Službeni registar specijaliziranih subjekata. Pojam „specijalizirani subjekt“ zapravo zamjenjuje stariji pojam „posjednik bilja“ i odnosi se na sve poslovne subjekte koji se bave poslovima koji uključuju proizvodnju, premještanje, uvoz ili izvoz bilja, biljnih proizvoda i drugih predmeta koje prati biljna putovnica ili fitosanitarni certifikat. Pojednostavljeno, pojam se odnosi na sve subjekte koji su svojom poslovnom djelatnošću izravno ili neizravno vezani uz biljnu karantenu.

Nova pravila u izdavanju biljnih putovnica velik dio odgovornosti prebacuju sa stručnih i inspekcijskih službi na samog posjednika bilja, odnosno na specijaliziranog subjekta. Specijalizirani subjekt mora imati stručnu osobu za biljno zdravstvo, koja je odgovorna za zdravstveno stanje bilja, odnosno za fitosanitarni nadzor bilja, biljnih proizvoda i drugih predmeta.

Kako bi nadzor nad zdravstvenim stanjem bilja, biljnih proizvoda ili drugih predmeta bio učinkovitiji, specijalizirani subjekt može izraditi i primjenjivati Plan upravljanja rizikom od štetnih organizama. Plan se dostavlja Ministarstvu poljoprivrede na odobrenje.

Ministarstvo poljoprivrede izdalo je obavijest i uputu za izradu Plana upravljanja štetnim organizmima, koji su javno dostupni na FIS portalu. U ovom dokumentu prikazani su predložak i primjeri sadržaja Plana upravljanja rizikom od štetnih organizama. Naravno, svaki specijalizirani subjekt taj će plan prilagoditi ovisno o svojim poslovnim aktivnostima i djelatnosti. Važno je istaknuti da bi Plan upravljanja rizikom od štetnih organizama trebao biti izrađen u obliku standardnog operativnog postupka. Standardni operativni postupak je dokument kojim se propisuju postupci u poslovnom procesu, način njihova obavljanja te uloge i odgovornosti osoba koje sudjeluju u obavljanju tih postupaka.

2. PREDLOŽAK PLANA UPRAVLJANJA RIZIKOM OD ŠTETNIH ORGANIZAMA

2.1. Svrha

Svrha Plana ukratko opisuje ciljeve koji se nastoje postići primjenom plana.

Primjer

Plan upravljanja rizikom od štetnih organizama smanjuje rizike od pojave i širenja štetnih organizama. Svrha plana je učinkovito nadzirati kritične točke u procesima proizvodnje i/ili premještanja bilja i biljnih proizvoda kako bi se:

- 1. Spriječila pojava štetnih organizama;*
- 2. Osiguralo pravovremeno otkrivanje štetnih organizama;*
- 3. Spriječilo širenje štetnih organizama;*
- 4. Osiguralo učinkovito suzbijanje štetnih organizama.*

2.2. Primjena Plana

Primjena Plana označava „područje (mjesto) primjene“. Kako se radi o posebnom tipu standardnog operativnog postupka, u tom poglavlju navode se općeniti podaci o specijaliziranom subjektu.

Primjer

Specijalizirani subjekt: Rasadnik „Rim“

Službeni registracijski broj: 1977

Djelatnost: proizvodnja

Izdavanje biljnih putovnica: da

Adresa prostora: Gorice 68b

Vrsta robe: sadnice javora (Acer spp.)

2.3. Definicije

Definicije najvažnijih pojmova uobičajeni su dio standardnih operativnih postupaka. U slučaju Plana upravljanja rizikom od štetnih organizama, taj dio moguće je izostaviti. Eventualno, moguće je dati definicije osnovnih pojmova koji su vezani uz premještanje bilja, biljnih proizvoda i drugih predmeta.

Primjer

„Bilje” znači žive bilje i sljedeći živi dijelovi bilja:

- (a) sjemenke u botaničkom smislu, osim onih koje nisu namijenjene sadnji;
- (b) voće, u botaničkom smislu;
- (c) povrće;
- (d) gomolji, podanci, lukovice, rizomi, korijenje, podloge, vriježe;
- (e) izdanci, stabljike;
- (f) rezano cvijeće;
- (g) grane s lišćem ili bez njega;
- (h) rezana stabla koja su zadržala lišće;
- (i) listovi, lišće;
- (j) kulture biljnog tkiva, uključujući kulture stanica, germplazmu, meristeme, himerične klonove, mikropropagirani materijal;
- (k) živi pelud i spore;
- (l) pupovi, rodne grane, reznice, plemke, cijepovi;

„Biljni proizvodi” znači neprerađeni materijal biljnog podrijetla te oni prerađeni proizvodi koji po svojoj prirodi ili prirodi svoje prerade mogu prouzročiti rizik od širenja karantenskih štetnih organizama;

„Biljna putovnica“ službena je etiketa za premještanje bilja, biljnih proizvoda i drugih predmeta unutar područja Unije te, gdje je to primjenjivo, u zaštićena područja i unutar njih, kojom se potvrđuje usklađenost sa svim fitosanitarnim zahtjevima;

„Partija” znači broj jedinica jedne robe, koja se može identificirati na temelju homogenosti sastava, podrijetla i drugih relevantnih elemenata, i koja čini dio pošiljke;

„Trgovinska jedinica” znači najmanja komercijalna ili druga upotrebljiva jedinica primjenjiva na dotičnu fazu stavljanja na tržište, koja može biti podskupina partije ili cijela partija;

„Krajnji korisnik” znači svaka osoba koja djeluje u svrhe koje su izvan njezine djelatnosti, poslovanja ili struke, koja pribavlja bilje ili biljne proizvode za vlastitu uporabu;

„Kod sljedivosti” znači slovni, numerički ili alfanumerički kod kojim se identificira pošiljka, partija ili trgovinska jedinica i koji se upotrebljava u svrhe sljedivosti, uključujući kodove koji se odnose na partiju, seriju, šaržu, datum proizvodnje ili dokumente specijaliziranog subjekta.

2.4. Sljedivost

Specijalizirani subjekt mora imati ustrojene postupke koji omogućuju sljedivost bilja, biljnih proizvoda i drugih predmeta. Sljedivost je ključna u biljnoj karanteni jer omogućuje utvrđivanje izvora pojave štetnog organizma te nalaz potencijalno zaraženog bilja, biljnih proizvoda ili drugih predmeta. Sljedivost se postiže evidentiranjem i praćenjem premještanja bilja, biljnih proizvoda ili drugih predmeta.

Primjer

Svaka trgovinska jedinica bilja, biljnih proizvoda ili drugih predmeta koji su dostavljeni specijaliziranom subjektu od strane drugih dobavljača (specijaliziranih subjekata) se evidentira.

Evidencija sadrži podatke s biljnih putovnica ili fitosanitarnih certifikata. Evidencija se vodi u elektronskom obliku ili u pisanom obliku u vidu arhive.

Svaka trgovinska jedinica bilja, biljnih proizvoda ili drugih predmeta koje je specijalizirani subjekt dostavio drugim dobavljačima (specijaliziranim subjektima) se evidentira.

Evidencija sadrži podatke s biljnih putovnica. Evidencija se vodi u elektronskom ili pisanom obliku u vidu arhive.

Evidencija mora biti dostupna stručnoj osobi za biljno zdravlje. Evidencija se čuva najmanje tri godine.

2.5. Postupci

Postupci koji se opisuju u Planu upravljanja rizikom od štetnih organizama su svi oni koji pridonose učinkovitom sprječavanju rizika od pojave i širenja štetnih organizama. To se odnosi na preglede u svrhu izdavanja biljnih putovnica (provjeru zdravstvenog stanja bilja), popis kritičnih točaka, evidenciju bilja, biljnih proizvoda postupke u slučaju sumnje o pojavi karantenskog štetnog organizma, postupke u slučaju potvrđene prisutnosti štetnog organizma, izdavanje biljnih putovnica, upravljanje proizvodnim prostorima, evidenciju bilja, biljnih proizvoda i drugih predmeta, sakupljanje informacija o štetnim organizmima i osposobljavanje.

Posebna pažnja u Planu upravljanja rizikom posvećuje se opisu procesa proizvodnje i analizi kritičnih točaka. Opis procesa proizvodnje uključuje opis i slijed svih radnji koje su vezane uz proizvodnju, održavanje, uzgoj i premještanje bilja, biljnih proizvoda i drugih predmeta koji se provode pod odgovornošću specijaliziranog subjekta. Opis procesa proizvodnje je različit ovisno o djelatnosti specijaliziranog subjekta. Kritične točke u proizvodnji također mogu biti različite, ovisno o djelatnosti specijaliziranog subjekta. Kritične točke su sve one aktivnosti u kojima postoji bilo kakav rizik od unosa štetnih organizama, pojave pojedinog štetnog organizma (zaraze) ili izlaska štetnog organizma iz proizvodnog prostora. Ovisno o djelatnosti specijaliziranog subjekta, kritične točke mogu biti:

- unos bilja, biljnih proizvoda ili drugih predmeta u proizvodni prostor;
- procesi koji prethode uzgoju bilja (sjetva, sadnja, cijepljenje bilje);
- proizvodnja bilja;
- premještanje bilja iz jednog u drugi proizvodni prostor.

Svaka od tih kritičnih točaka trebala bi biti ukratko opisana.

Primjer

1. Pregledi

Bilje i/ili biljni proizvodi se redovito vizualno pregledavaju na prisutnost štetnih organizama. Preglede provodi stručna osoba za biljno zdravstvo. Pregledi se provode u prikladno vrijeme.

Svo bilje i/ili biljni proizvodi koji su u nadležnosti specijaliziranog subjekta moraju se pregledati najmanje jednom tijekom vegetacijske sezone ili držanja, čuvanja ili održavanja kod specijaliziranog subjekta.

Na prijedlog stručne osobe za biljno zdravstvo, pojedino bilje i/ili biljni proizvodi mogu se laboratorijski testirati na prisutnost određenog štetnog organizma. Laboratorijska analiza provodi se u ovlaštenom laboratoriju za biljno zdravstvo, ili drugom laboratoriju koji je u mogućnosti provesti predmetnu analizu. Specijalizirani subjekt snosi troškove laboratorijske analize.

Evidencija o vizualnim pregledima vodi se u pisanom obliku. U zapisu se navodi barem datum obavljanja pregleda, pregledano bilje i/ili biljni proizvodi te zapažanja ili zaključci.

Evidencija o vizualnim pregledima, kao i rezultati laboratorijskih analiza, pohranjuju se i čuvaju barem tri godine. Stručna osoba za biljno zdravstvo odgovorna je za vođenje i pohranu evidencije.

2. Evidencija bilja, biljnih proizvoda i drugih predmeta

Svo bilje za koje se izdaje biljna putovnica ili koje već ima biljnu putovnicu, a u vlasništvu je ili pod upravljanjem specijaliziranog subjekta, mora biti evidentirano na primjeren način. Evidencija se vodi u elektronskom ili pisanom obliku, a sadržava najmanje podatke koji se navode na biljnoj putovnici.

3. Postupak u slučaju sumnje na prisutnost reguliranog štetnog organizma

Stručna osoba za biljno zdravstvo, u slučaju kada to nije sam specijalizirani subjekt, bez odgode obavještava odgovornu osobu za poslovne procese kod specijaliziranog subjekta o sumnji na prisutnost karantenskog štetnog organizma Unije ili reguliranog nekarantenskog štetnog organizma na bilju ili biljnim proizvodima.

U slučaju sumnje na prisutnost karantenskog štetnog organizma Unije, osoba odgovorna za poslovne procese kod specijaliziranog subjekta bez odgode obavještava fitosanitarnu inspekciju Državnog inspektorata Republike Hrvatske. Obavještava se e-poštom i/ili telefonski.

Daljnja postupanja su u skladu s nalogima nadležnog fitosanitarnog inspektora.

Bilje na kojima je uočena sumnja na prisutnost karantenskog štetnog organizam se izolira na način da se spriječi njegovo širenje.

Sve radnje koje su poduzete prije i poslije naloga nadležnog fitosanitarnog inspektora evidentiraju se u pisanom obliku. Stručna osoba za biljno zdravlje odgovorna je za vođenje i pohranu evidencije.

U slučaju sumnje na reguliranog nekarantenskog štetnog organizma, poduzimaju se prikladne mjere njegova suzbijanja, ili se provodi laboratorijska analiza kako bi se isti potvrdio. Laboratorijska analiza provodi se u ovlaštenom laboratoriju za biljno zdravlje, ili drugom laboratoriju koji je u mogućnosti provesti predmetnu analizu. Do potvrde štetnog organizma, bilje na kojem je uočena sumnja na prisutnost reguliranog nekarantenskog štetnog organizma se izolira na način da se spriječi njegovo širenje.

Specijalizirani subjekt snosi troškove laboratorijske analize.

4. Postupak u slučaju potvrde karantenskog štetnog organizma

U slučaju potvrde karantenskog štetnog organizma, specijalizirani subjekt postupaju u skladu s nalogima nadležnog fitosanitarnog inspektora.

Specijalizirani subjekt:

a) o nalazu štetnog organizma obavještava osobe u trgovinskom lancu kojima je dostavljeno bilje, biljni proizvodi ili drugi predmeti koji su iz iste trgovinske jedinice, serije, partije ili su na drugi način proizvodno povezani s biljem, biljnim proizvodima ili drugim predmetima na kojima je nađen karantenski štetni organizam;

(b) obavještenim osobama pruža smjernice o potrebnim mjerama koje treba poduzeti tijekom transporta tog bilja, biljnih proizvoda i drugih predmeta kako bi se umanjio rizik od širenja ili bijega dotičnih štetnih organizama; i

(c) iz preventivnih razloga povlači svo sumnjivo ili potencijalno zaraženo bilje, biljne proizvode ili druge predmete iz daljnje distribucije, čak i prije naloga nadležnog fitosanitarnog inspektora.

Prema potrebi, specijalizirani subjekt dužan je nadležnom fitosanitarnom inspektoratu pružiti sve eventualno potrebne informacije za obavještavanje javnosti.

5. Analiza kritičnih točaka

5.1. Narudžba i prijem sadnog materijala

Sadni materijal javora naručuje se od partnerskih dobavljača. Po prijemu svake pošiljke, sadni materijal vizualno se pregledava na prisutnost štetnih organizama. O pregledu se vodi evidencije.

5.2. Priprema za sadnju

Prije sadnje odlučuje se o potrebi analize zemljišta na prisutnost štetnih organizama. Ukoliko se zemljište analizira, nakon dostave rezultata odlučuje se o eventualnoj provedbi mjera zaštite.

5.3. Plan zaštite od štetnih organizama

Prije sadnje izrađuje se okvirni plan zaštite od gospodarskih te reguliranih nekaranteskih štetnih organizama. Nabavljaju se eventualna zaštitna sredstva te se kontrolira oprema za njihovu primjenu sukladno propisima.

5.4. Sadnja

Sadnja se provodi čistim (opranim) strojem. Prilikom sadnje svaki red u polju se označava voodootpornom etiketom na kojoj je navedena vrsta, sorta i datum sadnje. O parceli se vodi primjerena evidencija.

5.5. Vizualni pregledi

Vizualni pregledi na prisutnost štetnih organizama provode se tri puta godišnje:

- prvi puta između listopada i studenog*
- drugi puta u svibnju*
- treći puta neposredno prije vađenja sadnica.*

O vizualnim pregledima vodi se primjerena evidencija.

5.6. Vađenje i skladištenje sadnica

Vađenje sadnica provodi se u primjereno vrijeme te se iste odmah pohranjuju u skladište. Evidentira se broj i prijem sadnica u pojedino skladište.

5.7. Izdavanje biljnih putovnica

Biljne putovnice izdaju se za sadnice sukladno pravilima. O izdanim biljnim putovnicama vodi se evidencija te se ista čuva najmanje tri godine u elektronskom obliku.

6. Izdavanje biljnih putovnica

Biljne putovnice izdaju se sukladno ovlaštenju za izdavanje biljnih putovnica. Za izdavanje biljnih putovnica odgovorna je stručna osoba za biljno zdravstvo.

Biljna putovnica može se izdati samo za bilje i/ili biljne proizvode koji su barem vizualno pregledani i na kojima nije uočena prisutnost štetnih organizama.

Prilaganje biljnih putovnica provodi se prije premještanja bilja i/ili biljnih proizvoda. Za prilaganje biljne putovnice odgovorna je stručna osoba za biljno zdravstvo.

Za zamjenu biljne putovnice odgovorna je stručna osoba za biljno zdravstvo.

Zamijenjena biljna putovnica se pohranjuje barem tri godine.

Za poništenje i uklanjanje biljne putovnice odgovorna je stručna osoba za biljno zdravstvo.

Poništene biljne putovnice pohranjuju se barem tri godine.

7. Upravljanje proizvodnim prostorima

Proizvodni prostori koje specijalizirani subjekt koristi za proizvodnju, uključujući uzgoj, umnožavanje i održavanje su evidentirani i prikladno označeni. Svaki proizvodni prostor prikazan je primjerenom skicom ili nacrtom.

Bilje u pojedinom proizvodnom prostoru se evidentira. Periodički, u primjerenim vremenskim intervalima, evidentira se svako premještanje, ulazak ili izlazak bilja iz pojedinog proizvodnog prostora.

Odgovorna osoba za biljno zdravstvo mora biti upoznata s proizvodnim prostorima, njihovoj namjeni te premještanju, ulasku ili izlasku bilja iz proizvodnih prostora.

8. Informacije o karantenskim štetnim organizmima na pojedinom području

Specijalizirani subjekt mora raspolagati informacijama o eventualnoj pojavi određenog karantenskog štetnog organizma na pojedinom području (katastarskoj općini, općini ili gradu, ili županiji) gdje se nalaze njegovi proizvodni prostori.

Informacije o karantenskim štetnim organizmima sadrže popis i kartu službeno propisanih žarišta i sigurnosnih područja, ukoliko su proglašena, te informacije u vidu obavijesti, letaka ili brošura.

Odgovorna osoba za biljno zdravstvo mora biti upoznata s eventualnom pojavom i raširenosti karantenskog štetnog organizma te mora poznavati osnove njegove biologije kako bi mogla učinkovito prepoznati znakove njegove prisutnosti.

9. Osposobljavanje

Stručna osoba za biljno zdravstvo raspoložuje specijalističkim znanjima o štetnim organizmima bilja i biljnih proizvoda. Stručna osoba za biljno zdravstvo prati stručnu literaturu vezanu uz štetne organizme te pripadajući zakonski okvir u području biljnog zdravlja.

Specijalizirani subjekt, prema potrebi, osigurava stručnu literaturu. Specijalizirani subjekt, prema potrebi, najmanje jednom u dvije godine osigurava stručnoj osobi za

biljno zdravstvo trening ili specijalizaciju u vidu sudjelovanja na stručnim skupovima, seminarima, kongresima ili predavanjima.

Sve evidencija o osposobljavanju stručne osobe za biljno zdravstvo čuvaju se trajno kod specijaliziranog subjekta.

2.6. Odgovornosti

U izradi Plana upravljanja rizikom od štetnih organizama posebno se navode odgovornosti pojedinih osoba u poslovnim aktivnostima koje su vezane uz zdravstveno stanje bilja i izdavanje biljnih putovnica. Kako stručna osoba za biljno zdravstvo u tome ima najviše odgovornosti, mogu se navesti samo njena zaduženja. Uz stručnu osobu za biljno zdravstvo mogu se nadodati uloge i odgovornosti drugih osoba, poput radnika, administratora, voditelja ili vlasnika. Uloge i odgovornosti mogu biti prikazane i u vidu tablice.

Primjer

Stručna osoba za biljno zdravstvo

Odgovornosti:

Izrađuje i ažurira Plan upravljanja rizikom od štetnih organizama. Pregledava bilje, biljne proizvode i druge predmete na prisutnost štetnih organizama. Odlučuje o potrebi za laboratorijskim analizama, organizira iste i analizira rezultate. Vodi evidenciju o vizualnim pregledima i laboratorijskim analizama. Predlaže preventivne i kurativne mjere zaštite od štetnih organizama. Obavještava odgovornu osobu kod specijaliziranog subjekta ili specijaliziranog subjekta samog o sumnji na prisutnost karantenskog štetnog organizma. Organizira obavještavanje nadležnog fitosanitarnog inspektora o sumnji na prisutnost karantenskog štetnog organizma. Organizira, evidentira i odgovara za provedbu fitosanitarnih mjera koje je naložio fitosanitarni inspektor. Prati fitosanitarnog inspektora tijekom službenih kontrola, osigurava potrebu dokumentaciju i pristup bilju, biljnim proizvodima i drugim predmetima. Prati i osigurava sljedivost. Pruža potrebne informacije vezane uz sljedivost bilja, biljnih proizvoda i drugih predmeta fitosanitarnom inspektoru, Ministarstvu poljoprivrede, specijaliziranom subjektu ili drugim specijaliziranim subjektima u poslovnom odnosu. Određuje, analizira i nadzire kritične točke u proizvodnji. Izdaje biljne putovnice. Po potrebi poništava biljne putovnice. Po potrebi mijenja biljne putovnice. Vodi evidenciju i arhivu o biljnim putovnicama. Vodi evidenciju proizvodnih prostora. Određuje i kontrolira odgovornosti ostalih djelatnika kod specijaliziranog subjekta u poslovima koji su vezani uz zaštitu bilja od štetnih organizama i biljne putovnice. Sakuplja informacije o relevantnim štetnim organizmima. Prati stručnu literaturu vezanu uz štetne organizme i pripadajući zakonski okvir u području biljnog zdravstva. Kontinuirao obnavlja i upotpunjuje stručno znanje.

2.7. Kontakt osoba i stručna osoba za biljno zdravstvo

Prema naputku Ministarstva, u Planu upravljanja rizikom od štetnih organizama potrebno je istaknuti kontakt osobu zaduženu za komunikaciju s Ministarstvom poljoprivrede te stručnu osobu za biljno zdravstvo. Te osobe mogu biti različite, ili ista osoba može imati obje uloge.

Primjer

Kontakt osoba za komunikaciju s Ministarstvom: Dario Ivić

Stručna osoba za biljno zdravstvo: Dario Ivić

Mobitel: 091 2393 777

E-pošta: dario.ivic@hapih.hr

2.8. Prilozi kriznom planu

Prilozi kriznom planu mogu biti različiti. Najvažniji prilog planu je popis kontakata nadležnih službi. Svaki krizni plan trebao bi imati istaknute barem kontakte nadležnog fitosanitarnog inspektora na određenom području. Uz to, mogu biti istaknuti kontakti stručnih službi, laboratorija, Ministarstva poljoprivrede ili drugi relevantni kontakti.

Poseban prilog mogu biti pregledi (skice, nacrti ili planovi) poslovnih prostora u kojima se odvijaju aktivnosti specijaliziranog subjekta. Prilog mogu biti i popisi djelatnika ili radnika sa njihovim zaduženjima, ovlastima ili odgovornostima, popis strojeva, alata ili opreme na raspolaganju, popisi (liste) reguliranih štetnih organizama, izvadci iz propisa (zakona, naredbi ili pravilnika), karte demarkiranih područja kada je to primjenjivo te pojedini reprezentativni materijali o pojedinim štetnim organizmima (letci, brošure, plakati, priručnici).